

O KRZEMIONKACH OPATOWSKICH

UKD 622.362.2:551.796:936.26:502.76:uu.vau.u+069.02:21(439.132)''1945/1970''

Wśród wielu uroczystości obchodzonych z okazji 25-lecia Polski Ludowej dość niepostrzeżenie dla środowiska geologicznego przeszła skromna, lecz ściśle związana z działalnością geologów uroczystość w Krzemionkach Opatowskich. Wobec ukazujących się w prasie codziennej informacji na ten temat wydaje się, że warto nieco szerzej przedstawić te zagadnienia również w piśmie geologicznym.

W dniu 11 VI 1969 r. w Ostrowcu Świętokrzyskim odbyła się uroczysta popularnonaukowa sesja, na której dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego prof. dr Z. Rajewski oraz kierownik Zakładu Paleolitu w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN doc. dr Chmielewski wygłosili odczyty nt. kopalni krzemienia w Krzemionkach Opatowskich i zorganizowania tam rezerwatu archeologicznego oraz na temat rozwoju górnictwa krzemienno-węglowego w neolicie. Po referatach odbyła się premiera filmu o kopalni krzemienia w Krzemionkach, zrealizowanego przez wytwórnię „Czołówka”, według scenariusza opracowanego na podstawie popularnonaukowej pracy T. Zurowskiego pt.: „Świt górnictwa”, przy udziale archeologów prof. dr Z. Rajewskiego oraz mgr B. Balcera jako konsultantów.

Po sesji i projekcji filmu nastąpiło uroczyste otwarcie wystawy archeologicznej w nowo zbudowanym pawilonie w Krzemionkach Opatowskich, a tym samym faktyczne udostępnienie tego zabytku archeologicznego szerokiej publiczności. Wystawę zorganizowało Państwowe Muzeum Archeologiczne, którego oddziałem jest od niedawna Rezerwat w Krzemionkach Opatowskich, przy współudziale Pracownicy oKnservacji Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki. Wystawa przedstawia pradziejowe górnictwo i obróbkę krzemienia w ujęciu kulturalno-historycznym, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki regionalnej. Otwarcia wystawy archeologicznej w Krzemionkach Opatowskich dokonał Minister Kultury i Sztuki Z. Garstecki, przecinając wstęgę autentycznym narzędziem krzemienno-węglowym. W uroczys-

tościach tych, oprócz władz miejscowych, grona pracowników Państwowego Muzeum Archeologicznego i Pracowni Konserwacji Zabytków oraz ministerstwa i różnych ośrodków muzealnych z całego kraju, brał udział przewodniczący Państwowej Rady Górnictwa prof. dr B. Krupiński oraz przedstawiciele innych resortów i miejscowych zakładów, m. in. Huty w Ostrowcu Świętokrzyskim. Obecność prof. dr B. Krupińskiego jest wyrazem wielkiego zainteresowania górnictwa i przemysłu z nim związanego sprawami kultury polskiej, nad którymi z jego inicjatyw niejednokrotnie sprawują mecenat.

Otwarcie Krzemionek jako nowej placówki muzealnej stało się bowiem możliwe, niezależnie od wielkiego wkładu w formie bezpośredniej pracy i środków finansowych Ministerstwa Kultury i Sztuki, również dzięki zainteresowaniu i pomocy ze strony wielu innych instytucji, jak: Państwowej Rady Górnictwa, Ministerstwa Górnictwa i Energetyki, Ministerstwa Przemysłu Materiałów Budowlanych oraz gospodarzy terenu Huty im. Nowotki w Ostrowcu Świętokrzyskim. Miłą formą zakończenia uroczystości było zorganizowanie przez miejscowe władze terenowe i powiatowy wydział kultury występów artystycznych ludowego zespołu oraz zabawy przy ognisku we wspaniałej scenerii rezerwatu.

Jak wiadomo, odkrycia kopalni krzemienia w Krzemionkach Opatowskich dokonał prof. dr J. Samsonowicz w 1922 r., podczas swych badań geologicznych w rejonie świętokrzyskim. Kopalnie neolityczne badał konserwator zabytków prehistorycznych prof. S. Krukowski, który w latach dwudziestych i trzydziestych zajął się tym zabytkiem od strony konserwatorsko-archeologicznej. Powstała w wyniku tych badań w 1939 r. praca S. Krukowskiego pt.: „Krzemionki Opatowskie” stanowi do dziś główną syntezę o tym obiekcie archeologicznym.

Kopalnia krzemienia w Krzemionkach Opatowskich i najbliższej okolicy jest zabytkiem klasy światowej, znacznie większym, a przede wszystkim lepiej

zachowanym w wyniku specyficznych regionalnych warunków od innych tego typu kopalni w Europie. zniszczonych w dużej mierze wskutek, przeważnie nieświadomej, działalności człowieka w ubiegłych stuleciach, jak i w wyniku rozwoju przemysłu. Obszar kopalni wynosi około 420 ha, gdzie znajduje się około 1000 szybów głębokości 5—8 m i nieustalona jeszcze ostatecznie liczba komór oraz sieć chodników. W kopalni wydobywano krzemień zwany przez archeologów „pasiastym” z powodu jego zewnętrznego wyglądu. Stanowił on cenny surowiec do wyrobu narzędzi, głównie siekier i młotów. Narzędzia te, drogą wymiany rozchodziły się na teren całej Polski i poza jej obecnymi granicami, na znaczne obszary Europy Środkowej i Wschodniej.

Ludność zamieszkująca w tym czasie ziemie polskie, której wiele osad odkryto, zwłaszcza na Ziemi Sandomierskiej, zajmowała się hodowlą, rolnictwem oraz łowiectwem. Krzemień wydobywany był sposobem górniczym od środkowego okresu neolitu (młodsza epoka kamienna) do wczesnej epoki brązu włącznie, tj. w okresie od około 3500 do 1600 lat pne. Podziemia kopalni obejmują szyby, chodniki oraz komory i przodki górnicze, skąd wydobywano krzemień. O wysokiej technice górniczej świadczy fakt istnienia również otworów wentylacyjnych.

Surowiec krzemienisty w postaci obłych brył, tzw. buł, wydobywano z krzemienionośnych warstw wapienia jurajskiego oskardami-kilofami kamiennymi (przeważnie wykonanymi ze skał krystalicznych) lub z rogów jelenia, podważając je klinami kamiennymi, krzemieniami, rogowymi lub drewnianymi. Górnicy pracowali na kłęczkach lub w pozycji leżącej. Miejsca pracy oświetlano łuczycami lub łojowymi kagankami. Na ścianach górniczych wyrobisk znajdowano rysunki wykonane łuczycem, a wyobrażające zdaniem archeologów symbole związane z wierzeniami ówczesnych ludzi, magiczne znaki i najprawdopodobniej ostrzeżenia i wskazówki dla górników. Urobek kamienny wyciągano na powierzchnię, gdzie buły krzemienne rozbijano na płaskich gładkach, po czym formowano z nich półwytwory siekier. Dokładne ich obrabianie i szlifowanie odbywało się już poza terenem kopalni. Górnicy i krzemieniarze mieszkali prawdopodobnie w cieplejszych porach roku w szałasach na terenie kopalni, zaś zimą — w osadach położonych w bliższej lub dalszej odległości poza jej obrębem, gdyż na terenie kopalni nie znaleziono dotychczas żadnej osady.

Całe pole górnicze razem z kopalnią jest dziś rezerwatem archeologicznym górnictwa prehistorycznego. Oprócz wystawy, mieszczącej się w pawilonie.

SUMMARY

On the occasion of 25 anniversary of the Polish People's Republic a scientific session has been organized on the flint mine at Krzemionki Opatowskie, on the project to found there an archaeological reservation, and on the development of flint mining at the Neolithic time. The session was connected with the opening of an archaeological exhibition arranged in the new pavillon built at Krzemionki Opatowskie as a public museum.

The flint mine at Krzemionki Opatowskie was discovered by professor dr J. Samsonowicz in 1922. The Neolithic mines found to occur at Krzemionki Opatowskie and in the neighbourhood area are a monument of world significance, considerably greater and, first of all, better preserved than other objects of this type in Europe.

można tu zwiedzić również niewielki odcinek podziemi, do których prowadzą odpowiednio zabezpieczone zejścia w kilku dostępnych szybach. Dojazd do samego rezerwatu w Krzemionkach, gdzie urządzono również obszerny parking zapewnia dość dobrą szosę z Ostrowca Świętokrzyskiego (około 7 km), a obsługę ruchu turystycznego objął miejscowy oddział PTTK.

Już przed wojną, w okresie początkowych badań archeologicznych, w wyniku działalności konserwatorskiej zabytków prehistorycznych wydano wiele zarządzeń ochronnych i wykupiono z rąk prywatnych część gruntów. Po wojnie dokonano dalszej wymiany gruntów, tak że dziś prawie cały teren kopalni, stanowiący rezerwat archeologiczny, jest jednocześnie rezerwatem przyrodniczym wyłączonym spod gospodarki, co sprzyja rozwojowi i utrzymywaniu odpowiedniej szaty roślinnej. Warto podkreślić, że duży wkład w zakresie prac konserwatorskich związanych z zabezpieczeniem urządzeń kopalni jest dziełem inż. T. Zurowskiego, który zajmował się tym obiektem w latach powojennych (1957—1967) z ramienia Zarządu Muzeum i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, co znalazło wyraz w kilku jego publikacjach.

Kopalnia w Krzemionkach Opatowskich przez wiele lat pozostawała pod opieką różnych instytucji, co nie sprzyjało właściwemu rozwojowi i zagospodarowaniu tego rodzaju obiektu. Dopiero w 1967 r. rezerwat archeologiczny w Krzemionkach Opatowskich stał się Oddziałem Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

Państwowe Muzeum Archeologiczne ma szerokie plany udostępnienia zabytkowego obiektu oraz przeprowadzenia dalszych naukowych badań archeologicznych, przy współudziale różnych specjalistów z innych dziedzin nauki. Plany te, które przedstawił w swym referacie autor projektu dyrektor muzeum prof. dr Z. Rajewski, przewidują m. in. odsłonięcie części kopalni dla zwiedzających, przy odpowiednim zabezpieczeniu tego odsłonięcia od czynników zewnętrznych. Tego typu prace nie naruszają jednak obecnie udostępnionych podziemnych urządzeń kopalni.

Badania archeologiczne nie ograniczą się tylko do samej kopalni, lecz obejmą bliższe i dalsze okolice Krzemionek w celu odkrycia osad, miejsc pochówków, ówczesnych źródeł wody i innych urządzeń. Wiele osad archeologicznych odkryto już w okolicy, a najbardziej znaną z nich jest osada w Cmielowie tzw. Gawroniec, z bogatym inwentarzem kultury pucharów lejkowatych z młodszej epoki kamiennej.

РЕЗЮМЕ

По случаю 25-летия Польской Народной Республики была организована научно-популярная сессия на тему древних разработок по добыче кремня в местности Кшемёнки-Опатовские и организации археологического заповедника, а также на тему добычи кремня в неолите. Во время сессии состоялось открытие археологической выставки в новом павильоне в Кшемёнки-Опатовске.

Как известно, горные выработки в этом районе были открыты проф. Я. Самсоновичем в 1922 г. Неолитовые разработки в районе Кшемёнки-Опатовские являются археологическим памятником мирового значения, а по величине и степени сохранности они превышают другие памятники этого типа в Европе.